

ПРИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИ ПРОБЛЕМИ ПРИ ВЪЗПИТАВАНЕ НА ГОТОВНОСТ ЗА СОЦИАЛНАТА ПОЗИЦИЯ „УЧЕНИК” У ПЕТ–СЕДЕМГОДИШНИТЕ ДЕЦА

Петя Конакчиева

Актуалността на проблема за възпитаване на готовност за социалната позиция „ученик” у пет-седемгодишните деца произтича от комплекс основания – социални, методологически, психолого-педагогически. Промените в Закона за народната просвета (бр. 90 на ДВ, 2002), съобразно които се регламентира задължително участие на всички деца в подготвителни групи/класове, определят като актуално предизвикателство пред образователната система реализирането на образователните приоритети в подготвителна предучилищна група.

Изборът на темата на разработката се обуславя от:

- значимостта на интегрирането на пет-седемгодишните деца към задължителна подготовка за училище в подготвителни групи или класове;
- необходимостта от проучване на своеобразието на процеса на предучилищна подготовка за придобиване на обща и специална готовност за училищно обучение при отчитане на основополагащата роля на социално-личностната подготовка;
- систематизиране на ориентири за подпомагане на социализацията в условията на плавен и приемствен преход за училище, основан на спецификата на предучилищното педагогическо взаимодействие.

Целта на разработката е очертаване на актуални психолого-педагогически проблеми при възпитаване на готовност за социалната позиция „ученик” у пет-седемгодишните деца. Постигането ѝ се свързва с решаване на следните основни задачи:

1. Да се представи психолого-педагогическа характеристика на детето от подготвителна предучилищна група.
2. Да се характеризират етапите в изграждането на социалната позиция „ученик”.
3. Да се очертаят педагогически проблеми на взаимоотношенията „възрастен – дете” при прехода „детска градина – училище” и се предложат подходи и стратегии за преодоляването им.

4. Да се представят и обосноват възможностите на педагогическата система „Моливко. Прозорче към света (6–7 г.)” за възпитаване на адаптивност при прехода към училище.

Понятието „криза на седмата година” се използва в психологията за обозначаване на възрастовия период, с който завършва предучилищната възраст и започва нов етап в развитието на детето – началната училищна възраст. На физиологично равнище това кризисно състояние е свързано с интензивно биологично съзряване на организма. Към седмата година завършва съзряването на челната част на големите полукълба, което създава възможност за планиране на действията и реализиране на целенасочено произволно поведение. Увеличава се подвижността на нервните процеси, но все още възбудните преобладават, което определя повишената емоционална възбудимост. Детето е податливо на въздействието на неблагоприятни фактори, при което се променя равнището на нервно-психическата реакция. Възможни са тикове, заекване, психо-моторна възбуда, прояви на агресия, страхови симптоми и синдроми. Близките до детето възрастни са обезпокоени от нови проблеми – доколко бъдещият ученик ще се справи с учебната програма, как ще изгради отношения в новата среда от връстници. Въпросът за психологическата готовност за училищно обучение изисква комплексен подход, но често преобладава виждането за особената значимост на уменията да се действа съобразно правила, да се следват инструкции, да се потискат импулсивните подбуди.

Към шест-седемгодишна възраст детето има изградена система от отношения с родителите, с другите членове на семейството и с учителите. Тези отношения се регламентират от норми и правила. Към детето се предявяват изисквания, то привиква към изпълнение на своите задължения – дневен режим, помощ в бита, лична хигиена и др. Същевременно то става капризно, раздразнително, „непослушно”. Често влиза в конфликт с възрастните, проявява отрицателно отношение към изискванията, които е изпълнявало по-рано.

В кризисния период настъпва промяна в социалната ситуация на развитие – възникват нов тип отношения „дете – възрастен”, сменят се едни видове дейности с други. Този преход е съпроводен с прояви на отрицателни черти в поведението – упорство, негативизъм и др. Това е закономерен и необходим етап в развитието на детето, което преживява поредния кризисен период. Психологическото пространство на кризата е онази област, в която детето изпробва своите нови способности. За да

успее то да разбере какво означава да действа съобразно правилото, е необходимо да го разграничи от ситуацията. Детето започва да диференцира правилата и неговата първа реакция е нарушаването им, което е закономерно. В този смисъл симптомите на трудности във възпитателния процес са нормално явление за тази възраст.

Посоченото определя актуалността на връзката между новите възможности на детето и появата на вътрешната позиция „ученик”. Седемгодишните се отличават със загуба на детската непосредственост, което се свързва с привнасяне на интелектуален момент в постъпките, който се вписва между преживяванията и непосредствената постъпка. Поставя се началото на процеса на диференциране на вътрешната и външната страна на детската личност, което поражда нови преживявания. Техните особености в този период се свързват с:

- придобиване на смисъл – детето започва да разбира какво означава „аз съм радостен/огорчен/сърдит/добър”, т.е. възниква осмислена ориентировка в собствените преживявания;

- възникване на обобщеност – ако детето е попадало неколкратно в определена ситуация, то я осмисля и на тази основа формира отношение към себе си, към своите успехи и положение;

- противоречия между преживяванията и затруднения при избора, които могат да задълбочат вътрешното напрежение у детето.

Нерядко детските преживявания са следствие от нови, трудни и неблагоприятни ситуации. Обобщението им е особен момент в развитието. Поведението на детето се определя от представите за собствените възможности. Усъвършенстването им подготвя появата на самооценка.

Кризата на седмата година е обусловена и от възникването на ново системно образувание, което в психологията се нарича „вътрешна позиция ученик”. Появата му се свързва с определена последователност – във възрастта между петата и седмата година децата започват да мечтаят за училище, за тях стават привлекателни „сериозните” занимания, те се откъсват от режима в детската градина, стремят се към обществото на малките ученици. У тях се появява потребност от придобиване на нови знания, която може да бъде реализирана в процеса на учене след постъпване в училище. Детето желае да тръгне на училище, да заеме ново положение сред околните, предучилищните дейности вече на го удовлетворяват, то се стреми към признаване на новата социална позиция. Реалното място на детето в семейството и детската градина до постъпване в училище и отношението

към него като към малко предизвиква протест. Това според психолозите е един от източниците на кризата.

Изграждането на социалната позиция „ученик“ у седемгодишните деца преминава през определена етапност, която се свързва с:

1. Проява на положително отношение към училище при липса на ориентация към съдържателните моменти на училищната учебна действителност. По своята същност тази позиция остава доучилищна, но пренесена към училищни условия – детето иска да тръгне на училище, но се стреми да запази предучилищния начин на живот. Училището го привлича със своите външни признаци.

2. Поява на ориентация към съдържателните моменти на училищната среда, при което детето откроява не чисто учебните аспекти на училищната действителност, а социалните.

3. Възникване на същинска позиция „ученик“, в която се съчетават социалната насоченост и ориентацията към учебните елементи на училищния живот. Този етап децата достигат в края на осмата си година.

В края на предучилищната възраст се реализира активно развитие на мотивационната сфера. Възникват нови мотиви на поведение. Сред тях особена роля имат тези, които подбуждат детето към тръгване на училище: познавателни мотиви (свързани с познавателните потребности); широки социални мотиви (основани на приемане на обществената необходимост от учене), позиционен мотив (свързан със стремеж към ново място в отношенията с околните); външни по отношение на ученето мотиви (подчинение на изискванията на възрастните); игров мотив, неадекватно пренесен в новата учебна сфера; мотив за получаване на висока оценка. На границата между предучилищна и начална училищна възраст се променя и самооценката на детето. Към шестата година от живота му е присъщо безусловно положително отношение към себе си, независимо от конкретната сфера, в която то трябва да се самооцени. Към седемгодишна възраст започва разграничаване на реалното „Аз“ (какъв съм) и идеалното „Аз“ (какъв искам да бъда). Самооценката е по-реална, но равнището на претенциите остава високо.

Появява се ново отношение към възрастните. В началото на седмата година децата започват да различават своето поведение в ситуации с близки и чужди възрастни. Според концепцията на М. И. Лисина в този период у детето се формира извън ситуативно-лично общуване с възрастния, което служи на целите на опознаване на социалния, а не на предметния свят. Същевременно нараства интересът към другите възрастни.

В края на предучилищна възраст се постига произволност на умствената дейност и поведението, което е необходимо условие за училищна зрелост, т.е. за готовност за училище. Формирането на тези способности се свързва с развитието на сложен ред понятия в съзнанието на детето. Възниква представа за новия чужд възрастен, умение да се действа свободно съобразно условията на поставена задача, способност за произволно моторно действие, за диференциране на съществените характеристики на училищната действителност, за различаване на реално и идеално „Аз”, които в психологията се обозначават като „новообразувания”. Овладеяването на новите способности се определя от възможностите за изпробването и прилагането им в нови ситуации. Така например познавателните способности, резултат от формирането на понятийното логическо мислене, се проявяват в разсъжденията, в търсенето на логически аргументи и обясняването на постъпки. Оттук произтича и наименованието на този механизъм – проба.

Поведението на детето от подготвителна предучилищна група се характеризира с изменчивост и ситуационна зависимост. За педагогическата практика е важно познаването на някои характерни поведенчески реакции, които в значителна степен влияят върху взаимоотношенията „възрастен – дете”. Като симптоматика и съдържание те са представени в таблица № 1.

Таблица № 1. Симптоми на кризата на седмата година – поведенчески реакции, определящи взаимоотношенията „възрастен – дете”.

Поведенческа реакция	Поведенчески характеристики
Пауза	Промеждутък от време между обръщението към детето (указание, изискване, напомняне, молба) и реакцията му. Често се наблюдава неизпълнение на действието, отказ, отлагане.
Спор	Реакция, при която в отговор на молба или изискване детето започва оспорването му. Спорът, за разлика от мълчаливата пауза, е вербална реакция на даденото указание. Чест аргумент в него е сравняването с другите.
Непослушание	Проявява се в неизпълнение на обичайни изисквания, отказ от участие в занимания, противопоставяне на изисквания на възрастния. За разлика от паузата или спора, за непослушанието може да се съди не по непосредствената реакция, а по неизпълнението на изискването или обещаното.
Хитрост	Нарушаване на обичайните изисквания в скрита форма.

Поведение на възрастен	Частен случай на маниерничене и преструване. Детето се държи демонстративно „като голям”. Аргументацията му има характер на повторение на чуто от възрастните.
Външен вид	Проявява се във внимание към собствената външност.
Упорство	Възниква често като продължение на спор. Характерна черта на упорството като възрастова характеристика на поведението е относителната независимост от съдържанието на конкретната ситуация, в която възниква. Детето настоява на своето не защото го иска в действителност, а защото вече е изказало своето желание или нежелание.
Взискателност	Проявява се в настояване на своето, настойчиво напомняне, упреждане.
Капризи	Възникват като реакция на неуспех или продължение на упорство. Могат да се разглеждат като опит на детето да привлече вниманието към своите проблеми и трудности.
Реакция на критика	Проявява се в неадекватни реакции на изказано или демонстрирано отношение на възрастния към поведението или продуктите от дейността на детето.
Общи въпроси	Намира израз в появата на нови теми в общуването на детето с възрастния (политика, произход на земята, живот на други планети, морални въпроси и др.), което свидетелства за излизане извън пределите на конкретната ситуация на взаимодействието. Може да се приеме като проява на разширяването на сферата на интереси, на стремежа към откриване на своето място в света. Характерна черта е насочването към анализ на информацията. Детето проверява верността на своите разсъждения, следейки реакцията на възрастния.
Самостоятелност	Проявява се в желанието на детето да прави нещо самостоятелно в ролята на възрастен, като избира занимания и сфери, към които по-рано не е демонстрирало интерес.
Самостоятелни занимания	Намира израз в стремеж на седемгодишното дете към продуктивни дейности и други занимания, които постепенно заместват играта. В хода им особена значимост придобива полученият резултат, което е предпоставка за формиране на представа за обективната ценност на създаденото.
Интерес към училище	Проявява се в обсъждане на теми, свързани с формалната страна на училищния живот и личността на учителя.

Представените в таблица № 1 поведенчески характеристики могат условно да се обособят в три групи: негативни симптоми (някои от тях имат характер на пряко нарушаване на установени отношения: спор, непослушание, пауза, взискателност, упорство, хитрост, реакция на критика, капризи); „неутрални симптоми” (външен вид, поведение на възрастен); положителни постижения на порастващото дете (самостоятелност, самостоятелни занимания, общи въпроси, интерес към училище). В своята съвкупност посочените поведенчески прояви определят

следните особености на отношенията на седемгодишното дете с възрастния (родител, учител):

1. Откроява се отношението към правилото, зададено от възрастния. Детето нарушава условията на изпълнение на правилата.

2. Възникват нови самостоятелни занимания. Изпълнявайки самостоятелна дейност, детето се обръща към възрастния като към експерт, което свидетелства за появата на нов аспект в отношенията „дете – възрастен“.

3. Детето демонстрира своето порастване, подчертавайки самостоятелността си.

Ситуацията е еднакво трудна и за възрастния и за детето. Ако педагогът открие и приложи нови продуктивни способности на взаимодействие, то кризата се разрешава успешно. За целта е необходимо да познава природата на измененията в критичния период и да бъде готов не само да действа, но и да анализира своята дейност. В практиката действията на възрастните преминават през два етапа – етап на настойчивост и етап на търсене. Отначало възпитателят се опитва да приложи старите форми на взаимодействие, а при неуспех – започва да търси нови. Първата реакция на възрастния е неразбиране – той говори по-високо, по-строго, наказва. Това е опит за възстановяване на равновесието с обичайните способности. Но тъкмо реакцията на възрастния става условие за появата на затруднения във възпитателния процес. В нея намира израз неспособността за гъвкавост, изоставането на системата на възпитание. Преодоляването на тези негативи се свързва с изграждане на отношения, основани на разбиране. Очакванията на детето са по посока непосредствена реакция на възрастния на неговото поведение. Педагогически целесъобразно е тя да съответства на главната цел – обезпечаване на детското развитие. Но често в практиката се наблюдава прилагане на две полярни стратегии – безусловна забрана и пълен либерализъм. И двете, обаче, предизвикват конфликти. В първия случай действията на детето се сблъскват с пряко противодействие и не намират пространство за реализиране. Това води до непосредствен конфликт с възрастния. От друга страна, лишаването от възможност за осъществяване на реални действия блокира развитието и детето не придобива опит, необходим за изграждане на собствено действие, не открива сложните взаимоотношения между желано и необходимо. Втората стратегия също предизвиква отрицателна реакция. Такова поведение на възрастния може да доведе до необратим резултат и неконтролируемо действие на детето. Това е обективният недостатък на либерализма, а субективният се проявява в неудовлетвореността на детето. Следователно и

двете описани стратегии се оказват неадекватни на задачите на детското развитие в този период.

Ценен за педагогическата практика е развиващият отговор на възрастния, който предполага превръщане на действието от резултативно в изпробващо, като за целта се реализира промяна на условията и поставените граници по посока разширяване на сферата на „положителните придобивки“. В тази връзка ориентирите в общуването на възрастния с детето могат да бъдат следните правила:

1. Ненамеса в детските занимания, освен ако не бъде потърсена помощ („При теб всичко е наред! Ти ще се справиш!“).
2. Постепенно предаване на отговорности на детето.
3. Осигуряване на възможности за откриване на отрицателните последици от собствени действия (или бездействия).

В случая е целесъобразно отчитането на един от важните принципи на възпитание – принципът на динамичното равновесие, свързан с хармоничност в разширяването на правата и задълженията на детето. Той придобива особена значимост в критичните периоди в детското развитие, когато се постига ново равнище на самостоятелност. Детето трябва да разбере, че получаването на нови права е съпроводено с поява на нови задължения. Във връзка с това особена актуалност придобива и друг важен принцип – в живота на детето е необходимо да има правила (ограничения, изисквания, забрани), но те трябва да бъдат гъвкави и не много на брой. В педагогическата практика се предлага използване на четири цветни зони: зелена (всичко е разрешено, детето действа съобразно своите желания); жълта (включва действия на детето, в които му е предоставена относителна свобода); оранжева (съдържа действия на детето, които възрастните не приветстват, но допускат при особени обстоятелства); червена (действията са категорично неприемливи). В критичния период във връзка с новото равнище на развитие е целесъобразно възрастния да преразгледа своите изисквания, като постепенно разширява „зелената“ зона. Същевременно е важно отчитането и на друга особеност на кризата на седмата година. Това е първият критичен период, когато са възможни вербални форми на помощ при преодоляване на трудния за детето етап. Конструктивният диалог, предоставянето на възможност за изказване на мнение е форма на адекватна реакция на възрастния на промененото детско поведение. В случай на негативизъм е целесъобразно спокойно и настоятелно обясняване на необходимостта от правила. Ако детето проявява стремеж към самостоятелни занимания, то има нужда от помощ чрез предоставяне на възможности за нови форми на дейност. Целесъобразно е възрастният да го подкрепи, като изрази надежда, че бъдещият ученик ще

се справи с тях. Разширяването на сферите на интерес също се нуждае от поощрение. Любопитството към света на хората и предметите следва да се поддържа чрез осигуряване на възможност за свободно обсъждане на придобита по различни канали информация за тях. Важно е педагогът да диференцира своето поведение в зависимост от изискванията на детето, като по този начин му помогне да открие своето място в променящите се условия на живот.

Посоченото определя значимостта на ориентирането на пет-седемгодишните деца в социалния свят. То се свързва преди всичко с: възпитаване на самостоятелност и независимост като доверие в себе си и в света, чрез утвърждаване на детската индивидуалност при сравняване с другите в процеса на целенасочено взаимодействие и сътрудничество с връстници и възрастни; формиране на способност за адекватно реагиране на стимулите на средата; преодоляване на егоцентризма и регулиране на поведението при отчитане на чужди интереси и гледни точки.

Успешната социална реализация на бъдещия ученик се определя в значителна степен от възпитаването на базисната социална способност „адаптивност“. „Тя се изгражда чрез усъвършенстване на познавателните стратегии за осъзнаването на личностна идентичност – гледните точки на сходство и контраст с другите – близки и чужди, които са в основата на новата позиция на детето при прехода за училище. Овладените умения, осигуряващи винаги адекватно ориентиране по емпиричен и рефлексивен път в света, гарантират връзката между индивидуалните потребности на всяко дете с неговите възможности за живот и дейност.“ (Програма ..., с. 6). Във връзка с това в книжката за детето „Прозорче към света (6–7 г.) се представя формираща система по тематично структурирано образователно съдържание, като се предлагат възможности за вариативно систематизиране на цели от образователните ядра на направлението „Социален свят“: “Общуване с околните и самоутвърждаване”, “Предметна среда”, “Здравословна и социална среда”, “Културни и национални ценности”. Акцентира се върху формиране на базисни социални умения и способности, които осигуряват пълноценно интегриране на детската личност в средата и подготвят изграждането на новата социална позиция „ученик“. Това се постига чрез прилагане на модели за личностно развиващи взаимодействия, основани на партньорство при динамична промяна в позициите на равноправните педагогически субекти (учителят и детето). Практическата реализация на формиращата система по тематично съдържание за подготвителна гру-

па (Конакчиева, П. Прозорче към света (6–7 г.) подпомага възпитаването на готовност за социалната позиция „ученик”, като осигурява:

- формиране на представи за мястото на детето в обкръжаващата го среда (природа, социум, време) в условията на предучилищно педагогическо взаимодействие и при отчитане на изискванията за приемствен и плавен преход към училище;

- усъвършенстване на умения и стратегии за игрова, познавателна и комуникативна дейност във връзка с предстоящото постъпване в училище;

- овладяване на устойчиви форми на поведение в съответствие с бъдещата позиция „ученик” и усвоени образци и еталони при отчитане индивидуалните особености на децата;

- готовност за изпълнение на широк спектър социални роли;

- активизиране на ценностно-смысловия компонент на съзнанието и личността на детето чрез осмисляне на общочовешки ценности и формиране на личностно отношение към тях като основа за изграждане основите на собствена вътрешна позиция и ценностна ориентация;

- стимулиране на проявите на самоорганизация и саморазвитие, основани на усъвършенстване на самопознанието, самоотношението и самооценката;

- провокиране на творчески прояви чрез прилагане на социален опит в различни ситуации (ежедневни и празнични; обичайни и аварийни) и оценяването им от позиция на новата социална роля „ученик”.

Следователно появата на новото системно образование, което в психологията се обозначава с понятието „вътрешна позиция ученик” е процес, който изисква познаване, разбиране и подкрепа от страна на възрастния (учител, родител). Възпитаването на социалната позиция „ученик” предполага промяна в традиционните виждания за функциите на предучилищния педагог и утвърждаване на ролята му на посредник, помощник, консултант. Във връзка с това е необходимо осигуряване на развиващ стил на педагогическо общуване, който съдейства за създаване на положителна емоционална атмосфера и изявяване на детската творческа индивидуалност, стимулира детската активност, самостоятелност и инициативност чрез използване на положителна оценка и чести емоционално-оценъчни съждения по повод изследователското поведение и дейност на децата в процеса на взаимодействие с природо-социалното обкръжение при отчитане на пресечните сфери на предучилищното и началното училищно образование с оглед единството им в социално-педагогическата система „детска градина – училище”.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Конакчиева, П.* Методически насоки за реализиране на образователното направление „Социален свят“. – В: Моливко. Дидактична система за подготвителна група в детската градина (6–7 г.). Под ред. Д. Гълъбова. Велико Търново, Слово, 2004.
2. *Конакчиева, П.* Моливко. Прозорче към света (6–7 г.). Учебна книжка по образователно направление „Социален свят“ за подготвителна група на детската градина. Слово, Велико Търново, 2004.
3. *Лисина, М. И., Копчеля Г. И.* Общение со взрослыми и психологическая подготовка детей к школе. Кишнев, 1987.
4. *Особенности психического развития детей 6–7-летнего возраста.* Под ред. Д. Б. Эльконина, Л. А. Венгера. М., 1988.
5. *Програма за подготвителна група в детската градина.* – В. „Аз-Буки“, 2003, бр. 20, 4–14.

ПРИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИ ПРОБЛЕМИ ПРИ ВЪЗПИТАВАНЕ НА ГОТОВНОСТ ЗА СОЦИАЛНАТА ПОЗИЦИЯ „УЧЕНИК“ У ПЕТ–СЕДЕМГОДИШНИТЕ ДЕЦА

ПЕТЯ КОНАКЧИЕВА

Резюме

В разработката се систематизират и анализират становища относно някои психолого-педагогически проблеми при възпитаване на готовност за социалната позиция „ученик“ у пет-седемгодишните деца при ориентиране в света, като се предлагат подходи и стратегии за преодоляването им. Същевременно се представят и обосновават възможностите на педагогическата система „Моливко. Прозорче към света (6–7 г.)“ за възпитаване на адаптивност при прехода към училище чрез формиране на базисни социални умения и способности, които осигуряват пълноценно интегриране на детската личност в средата и подготвят изграждането на новата социална позиция „ученик“.

PSYCHOLOGO-PEDAGOGICAL ISSUES OF HABITUATING
WILLINGNESS FOR THE SOCIAL POSITION OF STUDENT
IN CHILDREN AGED 5-7

PETYA KONAKCHIEVA

Summary

This work systematizes and analyzes positions on some psychologo-pedagogical issues of habituating willingness for the social position of student in children aged 5-7 and gives approaches and strategies for their overcoming. Simultaneously, it represents and substantiates the possibilities of an author pedagogic system for habituating adaptivity in the pre-school stage through forming basic social skills and abilities that ensure complete integration of child's personality in the environment and prepare the building of the new social position of "student".